

1. Bevezetés

E vezredekig a család feladata volt gondoskodni a baba került családtagról, napjainkban pedig széles körű jóléti ellátások biztosítják a rászorulókról való gondoskodást. Jelen tanulmányban azt az átmeneti helyzetet igyekszem bemutatni, hogy a két háború közötti Magyarországon a házasságon kívüli születésre mint szegénységi problémára (családi gondoskodás, valamint jóléti ellátások hiányában) milyen állami válaszok születtek a gyámhatóságok és a bíróságok részéről. Bemutatom továbbá levéltári források segítségével, hogy a törvénytelen gyermekek tartási pereiben a bíróságok milyen szociális szempontokat vettek figyelembe a tartásdíj megállapításakor.

2. Út a bírósáig

2.1. A törvénytelen születés

A két háború közötti időszakban hazánkban 7–10% közé esett a házasságon kívüli, korabeli elnevezéssel a *törvénytelen születések* aránya. Ez a viszonylagos állandóság születésszámra átszámítva 15–19 000 élve születést jelentett évente, így összességében egy többszázezer fős társadalmi réteget tettek ki a törvénytelen születésű személyek.¹

Az 1867. évi kiegyezés után kiépülő modern közigazgatás szervezetrendszerébe azonban nem tartozott bele a törvénytelen gyermekekről való külön szegényügyi gondoskodás. A dualizmus időszakában a törvénytelen születésű személyekre vonatkozó, különböző törvényekben megjelenő rendelkezések közül az alábbiakat kell kiemelni:

1. Az anyja leánykori vezetéknevét viseli.²
2. Az anyja vallását követi.³
3. Az anyja állampolgárságát követi.⁴
4. Községi illetőségét az anya községi illetősége szabja meg.⁵
5. Jogilag csak az anyjával és annak vérrokonaival van rokonságban.⁶
6. Törvényes öröklési jog csak az anyjával és annak vérrokonaival szemben illeti meg.⁷
7. A gyermek természetes és törvényes gyámja az anya; ha az anya kiskorú, akkor a gyámhatóság rendel ki gyámot.⁸
8. A természetes apát a gyermekkel szemben csak a tartásdíjfizetés kötelezettsége terheli, a gyermekkel nincs családi kapcsolatban.⁹

Az első hét rendelkezés a gyermek családi jogállásával egyidejűleg az identitást és társadalmi helyzetet meghatározó tényezőket is szabályozza. Az utolsó az előzőeket kiegészítve egyértelműsíti, hogy a természetes apának a törvénytelen gyermekkel szemben csak anyagi kötelezettsége van, családi (köteléki) kapcsolata nincs. Felvethető, hogy a „lent” jogszokás alapú kényszere és a „fent” szokásjoga¹⁰ immáron jogintézménnyé¹¹ válva biztosította a gyermek eltartásához szükséges minimális jövedelemtranszfert.¹²

Varga István*

Informális szolidaritás vs. formális szolidaritási normák

A törvénytelen gyermekek tartására vonatkozó ítélkezési gyakorlat szociális aspektusai (1927–1938)

2.2. A m. kir. belügyminiszter 1931. évi 205.100. számú körrendelete

A trianoni békekötést követően a dualizmus idézett jogszabályai zömmel hatályban maradtak, az 1920-as években a törvénytelen születésű gyermekekről való gondoskodás sem került átfogóan rendezésre. A gazdasági világválság időszakában, a tömeges szegénység miatt azonban szükségessé vált az állami beavatkozás a nagyfokú szegénység csökkentésére. Mivel komoly kormányzati forrás nem állt rendelkezésre, olyan szabályozást kellett alkalmazni, amely költségvetési kiadást nem jelentett a kormányzat számára, ugyanakkor mégis javított a lelegezettebbek (közöttük a törvénytelen születésű gyermekek) helyzetén. Ez volt a m. kir. belügyminiszter 1931. évi 205.100. számú körrendelete a *fiatalkorú nők magánjogi védelméről*.¹⁴ Kézenfekvőnek tűnt, hogy az árvaszékek országosan kiépített intézményrendszere legyen a beavatkozás színtere. Alkalmazását azonban befolyásolta, hogy a jogalkotó az új rendelet mellett ugyanakkor hatályban tartotta a törvénytelen gyermeket szülő nők háborús viszonyok közötti ellátásáról rendelkező korábbi jogszabályt is: „E helyütt különösen felhívom az Árvaszék figyelmét a házasságon kívül született gyermekek fokozottabb magánjogi védelméről szóló 3.982/1916. M. E. számú rendeletről.”¹⁵ Ennek oka az volt, hogy továbbra is biztosítani kívánták, hogy a nagykorúságot el nem ért anyák önállóan intézhessék ügyeiket: „Ennek a rendeletnek a rendelkezései közül kiemelem a következőket. A házasságon kívüli nemzésből eredő követelések érvényesítésére vonatkozó bírói eljárásban a kiskorú anya is cselekvőképes.”¹⁶ A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy csökkent a hivatalok terhelése, mert nem kellett gyámot kirendelni, illetve gyorsabbá is vált, mivel az anyák közvetlenül intézhették a rendeletben meghatározott ügyeket.

Mint láttuk, a törvénytelen születés komoly jogi és ebből fakadó társadalmi hátrányokkal járt. Ezért:

* Varga István PhD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Kultúra-és Társadalomtudományi Intézet, Szociális Tanulmányok Tanszék, ORCID: 0000-0002-7854-9859

Richard Redgrave *The Outcast* [A számkivetett] című festménye 1851-ből¹³

„Ha a gyámhatósági támogatásra szoruló fiatalkorú nőnek házasságon kívül született gyermeke van, az Árvaszék feladata az is, hogy az anyát tájékoztassa a házasságon kívüli született gyermek jogállására és eltartására vonatkozó jogszabályokról, és azokról a jogi intézményekről (a gyermeknek a természetes atya részéről történő elismerése, örökbefogadás), amelyek a gyermek társadalmi és jogi helyzetének a javítására, rendezésére alkalmasak. Az Árvaszék figyelmeztesse az anyát, hogy a tiltott cselekménynek a gyermekekre, illetőleg az anyára káros következményei elenyésznek, ha a szülők, amennyiben az lehetséges, házasságot kötnek egymással.”¹⁷

A gyámhatóság feladata tehát a tájékoztatáson kívül a joghátrányok csökkentése volt, elsősorban a gyermek jogállásának rendezésével. Ezt a szülők utólagos házasságkötése egyszerűen rendezhette, mert ebben az esetben a gyerek automatikusan törvényes származásúvá vált. Ha azonban a nemző apa házasságban élt, csak az atyai elismerés jöhetett számításba, illetve az általában nem erre a célra (hanem a vagyon jogszerű átörökítésére) alkalmazott örökbefogadás, ahol még számolni kellett az apa felelőségének azt ellenző magatartásával is.

Amennyiben a szülők utólag házasságot kötöttek, a házassági vagyonközösség miatt a gyermek ellátása is megoldódott. Amennyiben csak atyai elismerés történt, mert az apa nem akart, vagy nem tudott házasodni, ez gyakran

együtt járt valamiféle önkéntes tartásdíj fizetésével, így az anya és a gyermek szintén nem maradt ellátatlanul. Voltak esetek azonban, amikor ezek hiányában az anya és családjának teherbíró képessége kimerült, így a gyermek menhelyre került. Ez a továbbiakban bizonytalan életkilátásokkal járt.¹⁸

Ha sem az utólagos házasságkötés, sem az örökbefogadás, sem az atyai elismerés nem történt meg, az apa tartásdíjra kötelezése volt hivatott arra, hogy az anya és családja el tudja kerülni a gyermek menhelyre adását. A tartásdíj (és mértékének) megállapítása a bíróság hatáskörébe tartozott, azonban a rendelet előírta:

„Akit a házasságon kívül született gyermek eltartásának kötelezettsége terhel, az a gyermeknek járó tartásdíj fizetésén felül köteles megtéríteni az anyának a szüléssel járó költséget, valamint az anyának a terhesség és a szülés következtében felmerült egyéb szükséges kiadásait, úgyszintén azt a költséget is, amibe az anyának a szülés előtti két héten, és a szülés utáni négy héten át társadalmi állásához, és az eltartásra kötelezett vagyoni viszonyaihoz mért illő tartása kerül. Ezeknek a költségeknek rendszerint szükséges összegét az anya követelheti a nélkül, hogy kimutatná, hogy valójában mennyit költött. Ez a követelés megilleti az anyát akkor is, ha a gyermek születése előtt meghalt, vagy ha a gyermek halva született.”¹⁹

A tartásdíjnak azért is kiemelt szerepe volt a házasságon kívüli született gyermek tartásában, mert az anya ebben az időszakban nem tudott munkát vállalni. A tartásdíj azonban nem fedezett mindent, és a társadalombiztosítás korlátozott volta miatt célszerűnek tűnt a „bűnösre”, a nemző apára hárítani a szülési költséget is. Így a házasságon kívül született gyermek eltartására kötelezett (az apa) a tartásdíj fizetésén felül köteles volt megtéríteni az anyának a fenti idézetben felsorolt szüléssel járó költségeket, kiadásokat (pl. kelengye). A szülés előtti két és a szülés utáni négy hét tartási költsége azonban szigorúan az anya társadalmi állásához és a kötelezett vagyoni viszonyaihoz volt kötve. Azaz nem fordulhatott elő, hogy egy módosabb nemző apa cseléddel való kapcsolata esetén magasabb ellátást kapjon a gyermek, hiszen az anya társadalmi állása jóval alacsonyabb volt. Előremutató rendelkezés volt viszont, hogy ezek a juttatások halva született gyermek esetén is jártak.

A rendelet nevesítette a társadalompolitikai célt is: azt, hogy csökkenjen a magzatelhajtások, illetve újszülött gyilkosságok száma:

„Ha a gyámhatóságok mindezeknek a rendelkezéseknek megfelelő gyakorlati alkalmazásáról gondoskodnak, joggal lehet remélni, hogy jövőre jóval ritkábban fordul elő majd olyan eset, hogy a házasságon kívül teherbe esett fiatalkorú nő méhmagzatát elhajtja, vagy újszülött gyermekét megöli a miatt, mert a maga és hozzátartozóinak teljes vagyontalansága következtében nem lát lehetőséget arra, hogy születendő, illetőleg már megszületett gyermekét eltarthassa.”²⁰

A törvénytelen születés elkerülésének volt ugyanis egyik lehetősége: a terhességmegszakítás (elcsinálás, angyalcsinálás, elhajtás), amely emelés, ugrálás, forró fürdő, vagy szűrő eszközzel a méhbe nyúlással valósulhatott meg és „elfogadható mentségként” említi a néprajzi szakirodalom a házasságon kívüli teherbe esés esetén. Végső eszköz pedig a csecsemőgyilkosság volt, mely halálra éheztetéssel, dunnával fullasztással, vagy fagyba tétellel, azaz a gyermeknek a hidegre történő kitételével történt.²¹ A magzatelhajtás ambivalens módon tehát egyrészt bűnnek tekintett dolognak számított, másrészt a szégyenből fakadó kényszer megengedte az előbb említett módszereket (általában addig, amíg a magzatnak nem volt „lelke” vagy még meg nem mozdult).²²

Ez a fajta ambivalencia a büntető törvénykönyvben (1878. évi V. törvénycikk, *Csemegi-kódex*) is megjelent, mert megengedőbb volt a jogalkotó a házasságon kívüli szülés esetén az abortusz, illetve a gyermekölés tekintetében:

„A teherben levő nő, a ki méhmagzatát szándékosan elhajtja, megöli, vagy azt más által eszközölteti, ha házasságon kívül esett teherbe: két évig terjedhető börtönnel, ellenkező esetben pedig három évig terjedhető börtönnel büntetendő.”²³

Külön szakasz foglalkozott az újszülött öléssel:²⁴

„Azon anya, a ki a házasságon kívül született gyermekét a szülés alatt, vagy közvetlenül a szülés után szándékosan megöli: öt évig terjedhető börtönnel büntetendő.”²⁵

Tehát a törvény szerint az újszülött ölés a gyilkosságnak egy speciális esete, de csak

- a kimondottan a házasságon kívül született gyermekre vonatkozik,
- a szülés ideje alatt vagy közvetlenül utána elkövetett végrehajtás esetén,
- csak az anya által megvalósítható, mert a nemző apákra nem vonatkozik.

Egyéb esetekben az emberölésre vonatkozó szabályok irányadóak. Az orvos szakértő feladata volt ilyen esetekben annak megállapítása, hogy a gyermek élve született-e. Ha igen, akkor mi volt a halál oka, mert ölést csak élő lény ellen lehetett elkövetni.²⁶

Végezetül a rendelet kártérítési felelősséget is kilátásba helyezve szólítja fel az árvaszékét, hogy a közgyámokat tájékoztassa köteleességükről:

„Az Árvaszék azonban ebbeli feladatkörében eredményes munkát csak akkor végezhet, ha a községi (városi) közgyámok (körgyámok, Budapesten a kerületi előjáróságok) lelkiismeretes és szakavatott közreműködésére támaszkodhat. E végből az Árvaszék a községi közgyámokat (körgyámokat, kerületi előjáróságokat) kellőképpen tájékoztassa a törvényben idevonatkozóig előírt köteleességük, és az ennek a rendeletnek az alapján reájuk háruló feladatok felől. Figyelmeztesse a községi és városi közgyámokat (Budapesten a kerületi előjáróságokat), hogy a fiatalkorú nők magánjogi igényei érvényesítésének előmozdítása törvényen alapuló köteleességük [...] továbbá, hogy a közgyámot (körgyámot) mindazokért a károkért, amelyeket mulasztásával okoz, nemcsak fegyelmi, hanem kártérítési felelősség is terheli [...]”²⁷

3. A bírósági eljárás

Ha a fentiek után előállt az a helyzet, hogy a nemző apa nem ismerte el az apaságot, és nem fizette a tartásdíjat, valamint az árvaszék tájékoztató-felvilágosító munkája sikeres volt, akkor a megesett lány pert indított az apaság bizonyítására. Ez sok esetben nem volt egyszerű döntés és egyben folyamat sem. Képzelnünk el, hogy a zömmel alacsony iskolázottságú, írni-olvasni alig tudó megesett lány felkeresi az ügyvédet. A lány elmondása alapján és a jogi eljárásrendnek megfelelően az ügyvéd leírja a történeteket, amelyeken jellegükből/intimitásukból fakadóan csak a két peres fél (nemző apa és az anya) volt jelen. Ezt követően a bíróság előtt megkezdődik a tanúvallomások alapján a tényállás (re)konstruálása, hiszen a bizonyítás nehézségekbe ütközött, mert ahogyan egy peranyagban szerepel: „Nagyon kevés esetben lehetséges gyermektartási perben

a közösülés ténye mellett közvetlen bizonyítékot produkálni. Ilyen aktushoz nem szoktak a felek tanúkat hívni.”²⁸ Ezért aztán kiemelt szerepet kaptak a döntésnél a felperesi és alperesi előadások, illetve ezek tanúvallomásokkal való bizonyítása, melyekből megelevenedik a valóságnak az ügyfelek saját érdekei szerinti értelmezése. A bíróság ezek összevetéséből konstruálja meg azt a történetet, amit az uralkodó normákkal összhangban valóságként fogad el, és ez alapján történik a tartásdíj megítélése (továbbá ez esetben mértékének meghatározása is) vagy elutasítása. Ebben a folyamatban értelemszerűen nemigen volt lehetőség szociális szempontok figyelembevételére – bizonyos eljárás szabályok azonban mégis lehetőséget adtak erre.

3.1. A szegénységi jog és a szegénységi bizonyítvány

A szegénységi bizonyítvány a bírósági eljárásban biztosította az illeték- és perdíjmentességet az alacsony jövedelmű és vagyoni helyzetű egyének részére. *A polgári perrendtartásról* szóló 1911. évi I. törvénycikk (Pp.) 115. §-a szerint:

„A szegénységi jog megadása a per bíróságánál írásban vagy szóval kérhető. [...] A kérelem mellett továbbá be kell mutatni a hatósági bizonyítványt, a mely tanúsítja a félnek állását vagy foglalkozását, vagyoni viszonyait, az általa fizetendő egyenes állami adó mennyiségét, továbbá azt a körülményt, hogy jövedelme a lakhelyén szokásos közönséges napszámot nem haladja meg.”

A törvény rendelkezései szerint a bíróság a körülmények figyelembevételével szegénységi jogban részesíthette azt a felet is, aki a perköltséget fedezni nem tudta anélkül, hogy a saját tartása sérelmet szenvedne, vagy anélkül, hogy azon hozzátartozóinak tartása sérelmet szenvedne, akiknek tartására törvényenl vagy törvényes gyakorlatnál fogva köteles. (Pp. 112. §)

Tehát a jogosultságot az akkor nem létező minimálbér analógiájára a napszám jövedelemhez kötötték, tekintetbe véve az eltérő földrajzi sajátosságokat. Ugyanakkor a diszkrecionális döntés lehetősége megmaradt a napszámnál magasabb jövedelemmel rendelkezők számára, ha jövedelmük egy főre eső része alacsony volt az eltartottak magas száma miatt.

A szegénységi jog megadása következtében a fél:

- a) fel volt mentve a felmerülő illetékek és bélyegek fizetése alól;
- b) nem volt köteles a perköltség fedezeteként biztosítékot adni;
- c) jogosulttá vált arra, hogy ügyének díjtalan vitelére ügyvédet rendeljenek ki számára;
- d) felmentették a bírósági kiküldöttek díjainak, tanúk, szakértők illetményeinek, a szükséges hirdetések és az ügygondnok költségeinek fizetése alól. (Pp. 113. §)

Ugyanakkor nem mentesítették minden költség alól, mert a szegénységi jog megadása az ellenféllel szemben a perköltség megtérítésének kötelezettségét nem érintette. (Pp. 114. §) A jogosulatlanul igénybe vett ellátásokra is kitért a szabályozás: a perbíróság a szegénységi jogot az eljárás bármely szakában hivatalból is megvonhatta, ha a szegénységi jog feltételei nem voltak meg, vagy időközben már nem álltak fenn. Sőt, aki hamis adatok alapján jutott szegénységi joghoz, az számíthatott pénzbírságra is. (Pp. 118. §) A bíróságok terhelését, illetve a költségeket csökkentette a szabályozás azon pontja, amely szerint, ha a pereskedés már előre teljesen eredménytelennek mutatkozott, a szegény fél részére kirendelt ügyvéd kérelmezte a szegénységi jog megvonását a bíróságon. (Pp. 118. §)

A szegénységi jog megadásával azt kívánták elérni, hogy a törvénytelen gyermeket szülő anyákat a jogismeret hiánya, a peres ügyekben való járatlanság, a szegénység ne tartsa vissza a bírósághoz fordulástól. Ez utóbbi ok nem ismeretlen a szakirodalomban. Kengyel Miklós is felhívta a figyelmet arra, hogy a jogismeret hiánya az egyes társadalmi rétegek esetében milyen joghátrányokat okoz. A jogismeret hiányát a jogalkotók a kötelező ügyvédi képvisellel próbálták kiegyenlíteni. A kötelező ügyvédi képviselet esetében viszont a jövedelemgyenlőtlenségek miatt jelent meg ismét hangsúlyosan az esélyegyenlőtlenség. Ezt az új esélyegyenlőtlenséget a jogalkotók a szegényjog megadásával próbálták meg orvosolni.²⁹ A szegénységi bizonyítvány jól körülírható előnyöket jelentett, ugyanakkor mind szélesebb körben nyilvánvalóvá váltak hátrányai is. Előnyként jelent meg:

- a) A szegények számára is lehetővé tette a bírósági pereskedést.
- b) Lehetővé tette a bíróság előtti eljárás során az ügyvédi képviselést.
- c) Csak a rászorultságot vizsgálta, az érdemesség vizsgálatára nem terjedt ki.

Hátrányt is jelentett:

- a) Társadalmi szempontból szegénynek bélyegezte azt, aki ilyen irat bemutatására kényszerült.
- e) Egyfajta kontrollt is gyakorolt a kérelmező felett.
- f) Csak kérelemre volt igénybe vehető.
- g) A gyermektartási perek során használatos igazolás esetében a társadalmi állás dokumentálásával, ha csak közvetetten is, de korlátozta a tartásdíj nagyságát.

3.2. Az ítélethozatal és a bírósági ítélet

Az ítélethozatal során, azaz akkor, amikor megállapításra került, hogy ki a nemző apa, a bíróságnak nem volt lehetősége szociális szempontokat figyelembe venni. A tartásdíj összegének megállapításakor azonban igen. Sőt gondosan mérlegelni is kellett, hogy a gyermek és az anya szükségletei, valamint társadalmi állása mekkora tartásdíjat feltételez – illetve hogy ahhoz képest az apa jövedelmi viszonyai mekkora összeg kifizetését teszik lehetővé. Az ítéletekben a bíróságok ezt részletesen le is írják.

A továbbiakban a Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltárában található forrásanyag alapján³⁰ foglalom össze a Dombóvári Járásbíróság 1926 és 1937 közé eső időszakának joggyakorlatát a törvénytelen gyermekek tartása iránt indított perekben. A fenti időszakban az összesen 48 328 db perből 99 db volt törvénytelen gyermek tartása iránt indított per. Közülük azonban csak 67 db iratanyaga volt teljes, illetve több esetben töredékesen megtalálható a levéltárban. Ezek alapján 53 db bírósági ügy vizsgálatára kerülhetett sor. Az ügyekben a tartásdíj összegének megállapítása szempontjából a bíróság által vizsgált jogi tények tartalmuk szerint 3 típusba sorolhatóak:

- 1) A gyermek szükséglete.
- 2) A felperes (anya és gyermek) társadalmi állása.
- 3) Az alperes (apa) fizetőképessége.

3.2.1. A gyermek szempontjai

A gyermek szükségletei

A „gyermek szükségletét” 34 esetben vette figyelembe a bíróság, ami az esetek 64,1%-a. Két esetben a felmerült szükségleteket, 1-1 esetben a „gyermek megélhetésének a biztosítását”, illetve a „gyermek tartására pedig ma 15 P. kell” szókapcsolatot vették figyelembe. Tágan értelmezve és szövegszerűen kiemelve tehát azt, hogy mi a gyermek szükséglete, az esetek kétharmadában 71,7% (38 eset) vették figyelembe.

A tartásdíj mértéke

8 esetben (15,1%) vette figyelembe a bíróság, hogy a „tartásdíj fedezi-e a gyermek szükségletét”. 3 esetben arra voltak tekintettel, hogy a „megállapított összeg fedezi-e a rendeltetését”. A hangsúly mindkét esetben a „fedezi” szón van. Az első esetben legalább akkora hangsúllyal, mint a gyermek szükségletén, a második szókapcsolatban viszont a gyermek szükséglete már csak áttételesen jelenik meg. 11 esetben (20,7%) vette figyelembe a bíróság, hogy a megítélt összeg elég lesz-e a gyermek eltartására, pl. „rendeltetésükre elégségesek”. A pusztán szükségleten túl a tartásdíj nagyságának megemlítése, vagy másként fogalmazva, a szükséglet tágan vett értelmezése az esetek kétötödében (22 eset, 41,5%) fordult elő.

3.2.2. A felperes (anya és gyermek) társadalmi állása

33 esetben (62,3%) hivatkozott a bíróság „a felperes társadalmi állására” a tartásdíj nagyságának megállapításakor, ami csaknem eléri a gyermek szükségleteinek arányát. A társadalmi állás megállapításakor figyelembe vették: az anya iskolai végzettségét, az anya foglalkozását és az anya szüleinek foglalkozását. Mivel zömmel alacsony társadalmi állású anya szült törvénytelen gyermekeket az esetek kb. felében a magasabb társadalmi állású apának, ennek a szempontnak a figyelembevétele lehetetlenné tette a magasabb összegű tartásdíj kifizetését. (Ráadásul az anyák társadalmi állását paradox módon a szegénységi bizonyítvány is erősítette, visszájára fordítva annak eredeti célját.)

3.2.3. Az alperes (apa) szempontjai

Az alperes (apa) vagyoni-kereseti viszonyai

A jövedelmüket az apák (az alacsonyabb tartásdíj reményében) általában igyekeztek kevesebbnek feltüntetni, ezért a jövedelem mellett a vagyoni helyzet is befolyásolta a tartásdíj nagyságát. 30 esetben vette figyelembe a bíróság az „Alperes vagyoni-kereseti viszonyait”, ami az esetek 56,6%-a. Ezen túl 1-1 esetben azt, hogy „alperesnek nincs vagyona”, „alperes átlagos kereseti lehetőségét”, „alperes kereseti lehetőségéhez képest”. Összesen tehát az alperes kereseti-vagyoni viszonyait 33 esetben (62,3%) vette figyelembe a bíróság, ami megegyezik az anya társadalmi állásának figyelembevételével.

Alperes meg tudja-e fizetni a tartásdíjat

A vagyoni-jövedelmi viszonyok önmagukban nem elégségesek, hiszen a nemző apának is el kellett tartania magát, illetve a társadalmi állását fenn kellett tartania (hiszen ezt nála is figyelembe vette a bíróság). 19 esetben, (35,8%) vette figyelembe a bíróság, hogy „alperes vagyonomlása, anyagi romlása nélkül meg tudja fizetni” a tartásdíjat. 7 esetben pedig azt, hogy „alperes saját megélhetésének (fenntartásának) veszélyeztetése nélkül” meg tudja-e fizetni a tartásdíjat. Összesen tehát 26 esetben (49%) vette figyelembe a bíróság az alperes kereseten túli teherbíró képességét.

Alperes hozzátartozói

7 esetben vette figyelembe a bíróság, hogy „a hozzátartozók tartásának veszélyeztetése nélkül” meg tudja-e fizetni alperes a tartásdíjat. A hozzátartozók az alperes szüleit, feleségét, gyermekeit jelentették, ezen túl konkrétan fogalmazva 1-1 esetben vették figyelembe „alperes nő voltát”, „alperes családi állapotát”, illetve „törvénytől eltartásra kötelezett törvényes felesége megélhetése veszélyeztetve volna”. Alperes hozzátartozóinak szükségletét összesen tehát 10 esetben (18,8%) vette figyelembe a bíróság. Ez a viszonylag alacsony arány akár magasabb is lehetne, a nemző apák jelentős része (négyötöde) azonban nőtlen családi állapotú volt, így legfeljebb idős szülei-ről kellett magán kívül gondoskodnia. A nők apák (12 fő) szempontjából nézve viszont szinte mindegyikük érvelését elfogadta a bíróság.

3.2.4. Az ítélethozatali szempontok összegzése

Összegezve: csaknem azonos arányban, az esetek kétharmadában vették figyelembe az anya és gyermek társadalmi állását, a gyermek szükségletét, az alperes kereseti-vagyoni viszonyait. Tehát ugyanolyan fontos volt a társadalmi állás, mint a gyermek szükséglete, valamint az a jövedelem, amiből a tartásdíjat fizetni kell. A legmeglepőbb számunkra az anya és gyermek társadalmi állásának ilyen magas arányú kihangsúlyozása a tartásdíj megállapításánál, hiszen ok-okozati összefüggés látszólag nincs. Ez azonban csak látszólag van így, hiszen pontosan ez az indoklás „blokkolta” a többi szempontot,

és nem tette lehetővé egy nagyobb arányú szolidaritás megvalósulását, ami végső soron erősen fékezte a társadalmi mobilitást.

*

Ha összegzésként mérleget vonunk, a magyar állam a korszak színvonalán jól teljesített. A szegénység kezelésére szolgáltatási és gazdasági szempontból olyan ál-

lami beavatkozásokat alkalmazott, amelyek az anyák nagyobb fokú felvilágosítását tűzték ki célul, ha úgy tetszik, a jogaikhoz való hozzájutást erősítették. A célok elérésére a meglévő intézményrendszert használták, és a nemző apát kötelezték fizetésre, ezáltal is mentesítve az állami költségvetést. A bemutatott jogszabályok gyakorlati megvalósulását és hatásait azonban csak további kiterjedt kutatások után ismerhetjük meg maradéktalanul.

VARGA, ISTVÁN

Informelle Solidarität vs. formelle Solidaritätsnormen. Die sozialen Aspekte der Rechtsprechung zum Unterhalt unehelicher Kinder (1927–1938)

(Zusammenfassung)

Jahrtausendlang war es die Aufgabe der Familie, für ihre Mitglieder zu sorgen. Heute gewährleistet ein breites Spektrum an Sozialleistungen die Versorgung der Bedürftigen. In Ungarn stellten außereheliche Geburten in der Zwischenkriegszeit ein (soziales) Armutproblem dar, das in Ermangelung familiärer Fürsorge und wohlfahrtsstaatlicher Leistungen staatliches Eingreifen erforderte.

Der Beitrag untersucht die mögliche Rolle der Vormundschaftsbehörden und Gerichte bei der Bewältigung dieses Problems. Auf der Grundlage von Archivquellen wird die Frage erörtert, welche sozialen Erwägungen die Gerichte bei der Festlegung von Unterhaltszahlungen für uneheliche Kinder in Unterhaltsprozessen berücksichtigten.

VARGA, ISTVÁN

Informal Solidarity vs. Formal Solidarity Norms. The Social Aspects of Jurisprudence on the Maintenance of Illegitimate Children (1927–1938)

(Abstract)

For thousands of years, it was the family's responsibility to care for its members. Today, a wide range of welfare benefits ensures support for those in need. In Hungary, between the two world wars, out-of-wedlock births were perceived as a social poverty issue that required state intervention in the absence of family care and welfare pro-

visions. This paper examines the possible role of guardianship authorities and courts in addressing this problem. Based on archival sources, it seeks to explore the social considerations taken into account by courts when determining alimony in maintenance lawsuits involving illegitimate children.

Jegyzetek

¹ VARGA István: Törvénytelen gyermekek tartása, mint szociális védelmi mechanizmus a két világháború közötti Magyarországon. *Esély*, 2018. 1. sz. 68. p.

² 1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről. 38. §.

³ 1894. évi XXXII. törvénycikk a gyermekek vallásáról. 5. §.

⁴ 1879. évi L. törvénycikk a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről. 3. §.

⁵ 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. 9. §.; az 1886. évi XXII. törvénycikk a községekről. 6. §. A segélyezés területén a községi illetőség nemigen váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az ellátás (illetve ellátatlanság) anomáliáit próbálta megszüntetni az 1931-es módosítás, amely a lakóhelyet tette az illetőség helyett az ellátás felelőssévé. A kérdéssel foglalkozik NAGY Janka Teodóra: A szociális közigazgatás komplex értelmezése a két világháború között. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2018. 1. klsz. 160–183. p.

⁶ 1946. évi XXIX. törvénycikk indokolása a házasságon kívül született gyermek jogállásáról.

⁷ Uo.

⁸ 1877. évi XX. törvénycikk a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről. 39. §.

⁹ Uo. 11. §.

¹⁰ MEZEY Barna: Szokásjog és szokás határán: jogszokások. In MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Budapest, 2009. ELTE Eötvös Kiadó, 24. p.; MEZEY Barna: Adalékok a család büntetőjogi védelmének történetéhez. In NAGY Janka Teodóra – BOGNÁR Szabina – SZABÓ Ernő (szerk.): *Élő jogszokások. Jogi néprajzi, jogtörténeti és jogi kultúrtörténeti tanulmányok*. Szekszárd, 2024. PTE KPVK, 203–214. p. DOI: <https://doi.org/10.15170/JKJNK11-KPVK-2023-17>.

¹¹ NAGY Janka Teodóra: A jogi néprajz a kutatások tükrében. In MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Budapest, 2009. ELTE Eötvös Kiadó,

94. p.; BOGNÁR Szabina: *A népi jogélet kutatása Magyarországon*. Budapest, 2016. Magyar Néprajzi Társaság.
- ¹² A szociálpolitikai szakirodalom gyakran idézi Titmuss hármas felosztását, amely megkülönbözteti a szociális jólét (*social welfare*), az adóügyi jólét (*fiscal welfare*) és a foglalkoztatási jólét (*occupational welfare*) fogalmát. TITMUSS, Richard: *Essays on 'the Welfare State'*. Bristol, 2018. Policy Press University of Bristol, 22–23. p. DOI: <https://doi.org/10.1332/policypress/9781447349518.001.0001>.
- ¹³ Kép forrása: "The Outcast" by Richard Redgrave, 1851. Oil on canvas, 31 x 41 inches. Royal Academy of the Arts, London. Public Domain. [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Outcast_\(Redgrave_painting\)#media/File:The_Outcast_\(1851\)_-_Richard_Redgrave.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Outcast_(Redgrave_painting)#media/File:The_Outcast_(1851)_-_Richard_Redgrave.jpg). [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Outcast_\(Redgrave_painting\)#media/File:The_Outcast_\(1851\)_-_Richard_Redgrave.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Outcast_(Redgrave_painting)#media/File:The_Outcast_(1851)_-_Richard_Redgrave.jpg).
- ¹⁴ A m. kir. belügyminiszter 1931. évi 205.100. számú körrendelete a fiatalokú nők magánjogi védelméről. *Magyarországi Rendeletek Tára*. (MRT) 1931. 479–483. p.
- ¹⁵ Uo. 481. p.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ GYÁNI Gábor: Munka és magánélet – Cselédeletmód Budapesten. *Történelmi Szemle*, 1986. 1. sz. 109–112. p.; VARGA István: *Az informális szolidaritástól a formális szolidaritási normáig. (Törvénytelen gyermekek tartása a két világháború közötti Magyarországon)*. PhD Disszertáció. Budapest, 2018. ELTE, 93–95. p.
- ¹⁹ 1931. évi 205.100. B. M. sz. körrendelet. *MRT* 1931. 481–482. p.
- ²⁰ Uo. 482. p.
- ²¹ KAPROS Márta: A születés és kisgyermekkor szokásai. In DÖMÖTÖR Tekla (szerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Budapest, 1990. Akadémiai Kiadó, 13. p.; KISS Lajos: *A szegény emberek élete II*. Budapest, 1981. Gondolat, 143–144. p.; SZILÁGYI Miklós: Törvények, szokásjog, jogszokás. In SÁRKÁNY Mihály – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, 2000. Akadémiai Kiadó, 758. p.
- ²² JÁVOR Kata: A magyar paraszti erkölcs és magatartás. In SÁRKÁNY Mihály – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. Budapest, 2000. Akadémiai Kiadó, 666. p.; NAGY Janka Teodóra: Egy 18. századi Törvény-Tudó egybe-szedett írásai a magyar és székely asszonyok törvényeiről 12 pontban. In CSEREI Farkas: *A' magyar; és székely asszonyok' törvénye*. Barót, 2024. Tortoma Könyvkiadó, 214 p.; SZILÁGYI 2000. 758. p.; TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, 1981. Gondolat, 124. p.
- ²³ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettek-ről és vétségekről. 285. §.
- ²⁴ Emberölés büntett elkövetésekor is találkozzunk a házasságon kívüli születéssel: „Életfogytig tartó fegyházzal büntetetik a szándékos emberölés: ha azt a tettes, felmenő ágbeli törvényes rokonán, házas-társán, több emberen, törvénytelen gyermek saját anyján vagy törvényesítés esetében természetes atyján követte el.” (280. §) Tehát a nemző apa esetleges megölését (aki nem volt törvényes rokon) alacsonyabb büntetési tétellel szankcionálták.
- ²⁵ 1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettek-ről és vétségekről. 284. §.
- ²⁶ MORAVCSIK Ernő Emil – SÓLYOM Andor: *Az orvos működési köre az igazságügyi közszolgálatban*. Budapest 1901. Magyar Orvosi Könyvkiadó, 496–499. p.
- A levéltári források alapján részletesen rekonstruálható az az eset, amely során egy cselédanya, hogy elkerülje a törvénytelen születéssel járó szegényt és nehézségeket, megölte a gyermekét (Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltár [MNL TVL] P.2321/1928.). A vizsgálat során meghatározó volt, hogy a gyermek élve született-e, hiszen ellenkező esetben nem történhetett gyermekölés. Az azonban, hogy ki az apa, a nyomozás során fel sem merült, és bár mint láttuk, ilyen esetekben az anya öt évig terjedhető börtönnel volt büntethető, esetünkben feltűnően alacsony, mindössze 15 napos fogházbüntetést kapott. Okkal feltételezhető, hogy a nemző apa az ügyvédháziúr, vagy egy annak családtagja lehetett, ezért a hallgatást „megvásárló-kijáró” enyhe ítélet.
- A Magyar Királyi Pécsi IV. Csendőrkörlet 1/59. sz. jelentése szerint 1928. július 8-án egy ügyvédnél cselédeskedő 18 éves G. Erzsébet rosszul lett. Orvost kellett hozzá hívni, aki megállapította: „...hogy nevezett nő gyermek szülés következtében betegedett meg. ... azonban, hogy az általa szült gyermek hol van, arról még hallani sem akart; tagadta, hogy ő gyermeket szült volna. [...] A csendőrkörlet által történt kikérdezés alkalmával beismerte, hogy gyermeket szült, s róla nyilatkozott, hogy a szegény elkerülése végett, mivel az halva született, az árnyékszékbe dobta...”
- Ezután a csendőrök ki akarták bontani az árnyékszékét, ekkor G. Erzsébet „...a mosókonyhából – ahol feküdt – nyíló pincéből az általa elföldelt gyermeket észrevétlenül magához vette és azt az árnyékszékbe akarta dobni.” Ezt azonban Özv. H. Lajosné, aki szakácsnő az ügyvédnél „...ezen tervében megakadályozta oly módon, hogy gyanúsítottat reá beszélt, hogy a gyermeket adja át neki, majd ő dobja észrevétlenül az árnyékszékbe”. A halott gyermeket azonban a csendőröknek adta át, akik bűnjelként a tamási hullaházba szállították, mert a nyomozás adatai szerint a gyermek élve született.
- A jegyzőkönyv tanúsága szerint: „A megvizsgált gyerek hullá 49 cm hosszú, fejkerülete 38,5 cm, súlya becslés szerint 3.500 gr, neme leány [...] teljesen kifejlett gyermek volt. Szülés után a gyermek élt [...] A szülés után a gyermek kb. 10 percig élhetett.”
- Az anyát is meghallgatták, aki előadta, hogy ő nem akarta megölni a gyermeket. A szülés után „...a gyermek köldökzsinórját eltéptem, és a gyermekre azon helyen ahol volt ráhajtottam a lábamnál levő dunyhát, úgy hogy teljesen eltakarta a gyermeket. Ezt nem azért tettem, mintha szándékomban lett volna a gyermek fullasztás általi megölése, hanem azért mert nem akartam, hogy kiderüljön, hogy gyermekem született. [...] Amikor a dunyhát levéve a gyermekről láttam, hogy a gyermek halott, akkor állapítottam csak meg ijedten, hogy bizonyára azért fulladt meg, mert én a dunyhával letakartam, és ezen cselekmény fölötti ijedségemben, mialatt a doktor még az udvaron volt, a gyermekhullát a szomszédos pincébe vittem, és homokkal letakartam, a pince azon részén, ahol a zöldséget szoktuk homokkal letakarni.”
- A gyorsan megszülető ítéletben 1928. augusztus 24-én G. Erzsébetet 15 napi fogházbüntetésre ítélték. Ezen kívül köteles volt 33 pengő 64 fillér bűnügyi és perköltség megfizetésére. 3 nappal később kérelmezte a bíróságtól, hogy a 15 napi fogházbüntetést: „...majd később, a téli hónapokban ülhessem le. [...] kényeremet veszíteném el, ha mostan be kellene mennem, míg ellenben a tél folyamán gazdám inkább kap helyettesítésemre mást s így helyemet megtarthatnám, mert a mai viszonyok mellett helyet nehezen lehet találni s a büntetésnek nem lehet célja, hogy engem kényérkeresetemtől megfoszson.” A bíróság szociális érzékenynek mutatkozott, és engedélyezte is 1928. október 24-ig a halasztást. G. Erzsébet azonban már 1928. szeptember 3-án jelentkezett a bíróságon, és a „...büntetés kitéltése végett a fogházörnek átadatott”.
- ²⁷ 1931. évi 205.100. B. M. sz. körrendelet. *MRT* 1931. 482. p.
- ²⁸ MNL TVL P. 2401/1926.
- ²⁹ KENGYEL Miklós: A polgári igazságszolgáltatás mint empirikus vizsgálatok tárgya. *Társadalomkutatás*, 1986. 3–4. sz. 70–71. p.
- ³⁰ MNL TVL Dombóvári Kir. Járásbíróság iratai /r. XXV.18./ 1914–1949.

